

DİJİTAL FİNANS, DİJİTAL PARA VE YENİ PARASAL DÜZEN: COVID-19 SONRASI HIZLANAN DÖNÜŞÜM VE GELECEĞE BAKIŞ

Prof. Dr. Mehmet GÜNAL

Giriş

Dünya tarihinde birçok ekonomik ve siyasî kriz yaşanmıştır. 20. yüzyılda en etkili olan ve sonrasında dünya ekonomik ve siyasî düzeninin de değişmesine yol açan kriz 1929 Büyük Bunalım denilen krizdir. 21. yüzyılın başlarında ise 2008-2009 yıllarında ABD’de *mortgage* kriziyle başlayıp sonra dünyaya yayılan kriz etkili olmuştur. Bu krizin ardından Soğuk Savaş sonrası dönemde devam eden ABD hegemonyası sorgulanmaya başlanmış ve çok kutuplu düzen arayışları da artmıştır. Uluslararası örgütler ve bloklashmalarda da kendini gösteren bu arayış sonucu Çin ve Rusya’nın başını çektiği Şangay İşbirliği Örgütü bünyesinde yeni finansal ve siyasî kuruluşlar oluşturulmuştur.

Bu gelişmelerin sonucu olarak, geçtiğimiz 10 yıl içinde genel olarak dünyada özel olarak da ABD ve Çin arasında kur savaşları ve ticaret savaşları yaşanmıştır. Yeni Koronavirüs (Covid-19) süreciyle birlikte ise bir nevi “virüs savaşı”na şahitlik etmekteyiz. Çünkü virüsün neden olduğu can kayıpları ve ekonomik kayıplardan çok, nereden çıktığı ve nasıl yayıldığı tartışılmaktadır. Temel olarak ABD virüsün Çin’in Vuhan kentinden çıktığını, Çinli yetkililerin zamanında haber vermemesi nedeniyle tedbirlerin zamanında alınmadığını ve ölü sayısının arttığını iddia ederek Çin’den tazminat talep etmeye hazırlanmaktadır. Bazı diğer ülkelerin de Çin’i izleyeceği anlaşılmaktadır. Çin ise Vuhan’a virüsü spor oyunlarına katılan Amerikalı askerlerin getirdiğini iddia etmektedir. Hatta tartışmalar virüsün laboratuvarında üretilip üretilmediği, mutasyona uğratılıp uğratılmadığı, aşı çalışmalarının önceden başlayıp başlamadığı konularına kadar uzanmaktadır. Öte yandan Çin’i suçlayan ABD içinde de virüsün yapay olup olmadığı ve nerden çıktığı hususunda farklı görüşlere

sahip kurum ve kişiler arasında tartışmalar sürmektedir. Diğer önemli bir husus ise, bu salgın sürecini yönetmek ve sonrasında da gerekli çalışmaları yapmakla görevli olan Dünya Sağlık Örgütü'nün de çelişkili açıklamalarıyla ve büyük ilaç şirketleriyle olan ilişkilerine dair suçlamalarla tartışmaların odak noktasında yer almasıdır.

İster doğal olarak bulaşmış olsun ister yapay (laboratuvarında üretilmiş) olsun, Covid-19 süreci yeni bir ekonomik ve finansal dönüşümü hızlandırmıştır. Dünya ekonomisinde zaten mevcut olan borç sorunu, gelir adaletsizliği, yoksulluk, açlık, vb. sorunların daha belirgin hâle gelmesine ve tartışılmasına yol açmıştır. Bizim bu çalışmada ele alacağımız konu, kimin haklı kimin haksız olduğu veya kimin suçlu kimin masum olduğu değil, virüs sonrası dönemde dünya ekonomik ve finansal düzeninde yol açacağı değişiklikler ve Türkiye'nin bu süreçten daha güçlü çıkması için alması gereken önlemlerdir.

Covid-19 salgını nedeniyle dünyada hayat neredeyse durdu, sınırlar kapatıldı, uçuşlar durduruldu, ticari faaliyetler askıya alındı. İnsanlar hiç olmadığı kadar eve kapandı ve bir çok ülkede karantina ilan edildi. Her ülke kendi derdine düşünce, Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, NATO ve Dünya Sağlık Örgütü gibi bölgesel ve küresel ulus üstü kurumların varlığı ve geleceği sorgulanmaya başlandı. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ve Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası ve ilgili kuruluşları gibi ekonomik kurumlar çok iyi sınav veremedi. IMF vereceği borçlar için ekonomik olmayan katı yaptırımlar talep etti. Kısacası uluslararası kurumların ve işbirliğinin sorgulandığı, ulus devlet anlayışının ise yükselen bir değer haline geldiği bir süreç yaşanıyor.

Yeni Koronavirüs salgınıyla birlikte, zaten son yıllarda artmaya başlayan paranın ekonomideki rolü ve ödeme sistemleri ile ilgili tartışmalar yeniden hızlanmıştır. Kısmi rezerv bankacılığı dediğimiz sistemin ve bu sistemin nasıl ticari banka parası yarattığının, küresel finansal elitin ve özel bankaların hissedarı olduğu (sözde!) ABD Merkez Bankası FED'in operasyonlarının sonuçları ve etkilerinin, daha da önemlisi doların uluslararası rezerv para statüsünün ve yarattığı sorunların tartışılması ve günümüz şartlarına uygun hakkanietli çözümler üretilmesi gerekmektedir.

Bu kapsamda çalışmamızda, Covid-19 süreciyle birlikte daha da hızlanan gelişmelerin ekonomi ve finans alanında, özellikle de uluslararası para ve ödemeler sistemi üzerindeki etkileri, dünyada ve Türkiye'de yaşanan gelişmeler, parasal düzene ilişkin reform çabaları ve çözüm önerileri ele alınmaktadır.

1. Krizlerin Siyasî ve Ekonomik Düzen Dönüşümüne Etkileri

Covid-19 nedeniyle yaşanan ekonomik krizi birçok ekonomist ve politikacı 1929 buhranına benzeterek dünya ekonomisinde ciddi bir daralma olacağına işaret etmektedir. 1929 Büyük Buhranının öncesinde ABD'de ve dünyada yaşananlara bakmadan bugün olanları anlamlandırmak mümkün değildir.

24 Ekim 1929'da ABD piyasalarında başlayan panik tüm ekonomilere yayıldı ve sonuç olarak 1907 ve 1920 yıllarındaki krizlerden çok daha büyük bir kriz yaşandı. Tüm dünyayı

etkileyen ve Büyük Buhran'da 20.000'den fazla şirket ve Federal Rezerv sistemine dahil olmayan 16.000 civarında özel banka battı veya kısa sürede kapandı.¹

1914-1919 yılları arasında para arzını yüzde 100'e yakın, 1920'de yaşanan krizin ardından 1921-1929 yılları arasında ise yüzde 62 arttıran ABD Merkez Bankası FED, diğer krizlerin aksine bu sefer piyasaya hemen para vermedi ve kredi faizlerini yükselterek krizi daha da derinleştirdi. Bu krizle birlikte iyice güçlenen uluslararası bankerler (FED'in de hissedarları) o güne kadar geçerli olan doların altına bağlı olma kanunundan rahatsızdılar. Bu kanun yüzünden para arzı ile istedikleri gibi oynayamıyorlardı. Yapılan baskılar sonucunda 5 Nisan 1933'de Başkan Roosevelt yayınladığı bir kanun ile önce Amerikan halkından ellerindeki tüm altını onsu 20.67 dolardan FED'e vermesi zorunluluğunu getirdi.² Altınlarını devretmeyenlere 10 yıla kadar hapis cezası verileceğine ilişkin düzenlemenin de etkisiyle vatandaşın elindeki son mal varlığı da alındı. 5 Haziran 1933'te doların altına bağlı olma kanunu kaldırıldıktan sonra da basılan paraların üzerinde "değeri kadar altın eder" ibaresi silindi. Artık paranın değerini para arzı belirleyeceği için FED'in arka plandaki sahiplerinin kurmak istediği dünya imparatorluğu önündeki engeller bir bir ortadan kalkıyordu. Bir grup bankerin elde ettiği bu çok büyük güç artık sadece Amerika'da değil, uluslararası arenada da FED'in çok güçlenmesini ve daha çok para kazanmak için ülkeler arası çatışmaları ve küçük savaşları manipüle ederek büyük ölçeklere taşımalarını sağladı. Savaşlar ve büyük krizler onların en çok para kazandığı dönemler oldu. Kısacası, ABD'nin I. ve II. Dünya Savaşlarına girişlerinin, Vietnam savaşının, Orta Doğu'daki savaş ve krizlerin, düzmece 11 Eylül saldırılarının arkasında hep aynı güç odaklarının olduğu ve savaşlarda her iki tarafı da desteklediği zamanla anlaşılmaktadır.³

2008-2009 krizinden sonra ve özellikle de Covid-19 salgınıyla birlikte, içinden geçtiğimiz bu süreç içinde yaşadıklarımız dünya siyasi ve ekonomi tarihinin ışığında incelendiğinde daha önceki büyük krizler ile pek çok benzerlik göstermektedir. 1929 krizinden çok daha büyük bir durgunluğa sebep olacağı benzeyen Covid-19 salgını, bu özelliğiyle 1929 buhranından sonra gerçekleşen sistem değişikliklerinden çok daha radikal değişikliklere yol açabilecektir.

ABD'de ilk kez işsizlik maaşı başvurusunda bulunanların sayısı, Covid-19 salgınının iş gücü piyasasını etkilemesiyle son aylarda haftalık olarak 10 milyon rakamına ulaşarak, 9 Mayıs 2020 itibarıyla toplam 36 milyon 471 bine ulaştı. Ülkede işsizlik oranı ise nisan ayında 10,3 puan artarak yüzde 14,7'ye yükseldi ve 1929 yılında yaşanan Büyük Buhran döneminden bu yana en yüksek seviyeye çıktı. Nisan ayında 20,5 milyon kişi işini kaybetti. ABD'deki işsiz sayısının artmasında Covid-19 salgınına karşı alınan önlemlerin ekonomik etkileri belirleyici oldu. Küresel ekonomik krizin yaşandığı 2008 yılında ABD'de 8,7 milyon kişi işini kaybetmiş, işsizlik yüzde 10'a yükselmişti.⁴

1 https://livinghistoryfarm.org/farminginthe30s/money_08.html

2 <https://www.history.com/this-day-in-history/fdr-takes-united-states-off-gold-standard>

3 Reha Atakan, COVID-19 Salgını ve Yeni Dünya Düzeni Senaryosu, 06 Nisan 2020, <https://21yyte.org/tr/koronavirus-salgini/covid-19-salgini-ve-yeni-dunya-duzeni-senaryosu>

4 <https://tr.euronews.com/2020/05/08/abd-de-issizlik-yuzde-14-7-ile-buyuk-buhran-doneminden-bu-yana-en-yukse-seviyeye-c-kt>

Ekonomideki bu kötüye gidiş yönetilemez bir hal alırsa sadece ABD ekonomisi değil, doların rezerv para birimi olma statüsü zayıflayabilir. Tabii ki finansal dijitalleşmeyi hızlandıran ve Covid-19 salgınına da fırsat bilen küresel finans baronlarının doların yerine hazırladıkları kripto paralar veya Uluslararası Ödemeler Bankası (BIS) ile IMF kontrolünde çıkarılacak dijital paralar da bu süreçte ortaya çıkabilir.

Hemen olmasa da 2030'dan sonra savaş veya yeni ve daha etkili bir salgın ile oluşacak yeni kriz Amerikan Dolarının rezerv para birimi olmasının sonunu getirebilecektir. Daha da gelişecek olan 5G iletişim teknolojisi ile birlikte blokzincir uygulamasının ve dijital paranın yaygınlaşması sağlanabilecektir. Zaten bu krizde Dünya Sağlık Örgütü nakit paraların virüs taşıyabileceği uyarısında bulundu.⁵ FED de Asya'dan gelen paraları ülke içinde bir süre emisyonla sokmayıp karantinada tutacağını açıkladı.⁶ Dijital dünya para birimine geçiş parayı kontrol edenlerin en çok işine yarayacak bir uygulama olabilir. Bu şekilde tüm para kontrolünü tekelleştirme imkanına kavuşacaklardır. Zaten o tarihlerde hepten borç batağında olan birçok devlet de kayıt dışı ekonomi en asgari seviyeye ineceği ve vergi gelirleri de artacağı için bu sisteme razı olabilir.

Bu süreç içinde FED'in hissedarları olan, IMF ve Dünya Bankasını kontrol eden küresel elitlerin muhtemelen Çin üzerinden hareket edeceği öngörülmektedir. Her ne kadar Çin'in bu krizden güçlenerek çıkacağı düşünülse bile burada dikkat edilmesi gereken, Trump'ın ABD'ye dönmeleri için baskı yaptığı Çin'deki büyük sermayenin aslında kimlere ait olduğudur. Ayrıca ABD ve bazı diğer devletlerin tazminat taleplerinin mahkeme kararlarıyla veya zorla hesaplarına el konularak tahsil yoluna gidilmesi hâlinde dengeler daha da değişecek, güçler mücadelesi daha da sertleşebilecektir. Bu yüzden virüsü ve ekonomik krizi sadece devletler arasında bir mücadele değil, dünya hakimiyeti mücadelesi olarak değerlendirmek ve buna göre hazırlanmak daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Zaten Covid-19 ile ilgili tartışmaları kapağına taşıyan küreselcilerin yayın organı The Economist dergisi 7 Mayıs 2020 tarihli sayısının kapağında "Tehlikeli bir boşluk: Piyasa reel ekonomiye karşı" (*A dangerous gap: The market v. reel economy*) başlığıyla yaşanan savaş symbolik olarak ortaya koymuş oldu. Kapaktaki resme bakınca mücadelenin "Wall Street" (küresel finans elitleri) ile "Main Street" (reel ekonominin üretici şirketleri) arasında olduğu anlaşılmaktadır. Aslında The Economist Covid-19 sürecindeki kavgayı kapağa taşıdığı kırılma resmiyle vermekte ve devam eden ve daha da sertleşecek olan mücadeleyi ilan etmektedir.⁷ Öte yandan bu ikilemde üretici şirketlerin arkasındaki güçleri temsil ettiği iddia edilen Der Spiegel dergisi ise aynı döneme rastgelen sayısında Çin'i virüsten sorumlu tutan bir kapak ve haber yayınlamıştır. Kısacası bu bir virüs salgını olmakla birlikte, şu ana kadar yaşanan tartışmalardan ve gelişmelerden anlaşılan dünyada hızlı bir dijital dönüşümün yaşanacağı ve bunun en büyük etkilerini finansal ve parasal sistemde göreceğimizeyizdir.

5 https://www.ntv.com.tr/ekonomi/dsoden-corona-viruse-karsi-yeni-oneri,T_b6ATIVVkkA9qOFW4wvww

6 <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-fed-dollars/fed-quarantines-us-dollars-repatriated-from-asia-on-coronavirus-caution-idUSKBN20T1YT>

7 Ergün Diler, Cadde savaşı, Takvim Gazetesi, 12 Mayıs 2020, <https://www.takvim.com.tr/yazarlar/ergundiler/2020/05/12/cadde-savasi>

2. Covid-19 Sonrası Dönemde Dijital Para ve Finansal Sistem

Covid-19 sonrasında dijitalleşmenin hâkim olacağı yeni bir dünya düzenine geçileceği ve dijitalleşmenin hayatın her alanına yayılarak alışmış olduğumuz hayat tarzını değiştireceği tartışılmaya başlanmıştır. Bu yeni dünya düzeninde, sağlık ve güvenlik gerekçeleri ile bireylerin kontrol altına alınmalarının önünün açılmış olacağı ve devletlerin güvenlik kaygıları ile daha otoriter olmaya başlayacağı öngörülmektedir. Bu senaryolara göre, teknolojinin getirdiği imkanlarla bireyler hem hareket hem finansal hem de zihinsel olarak kontrol altına alacaklardır. Bazı ülkelerde Covid-19 virüsünü yenen hastalara artık sokağa çıkabileceklerini gösteren bir “bağışıklık sertifikası” veya “bağışıklık pasaportu” adı altında bir belge vermek için çalışmalar yapılmaktadır. Başta Bill Gates olmak üzere bilişim ve sağlık sektöründeki gelişmeler üzerinde çalışanların ve geleceğe dönük plan yapanların açıklamalarına göre, çip şeklinde aşular hazırlandığı anlaşılmaktadır. 5G teknolojisi ile yapay zekâ ve büyük veri alanındaki araştırmalar, gelecekte muhtemel bir salgında hatta şimdiden insanların biyo-çipler ile fişlenmesine ve kontrol edilmesine yol açabileceğini göstermektedir.

Covid-19 salgını ile ilgili medyada yer alan bazı haberler, halkı koronavirüsün nakit para bulaşabileceği konusundaki endişelerini artırmıştır. Aslında bilimsel kanıtlar, kredi kartı terminalleri veya PIN girilmek zorunda olan pos cihazları gibi diğer sık dokunan nesnelere karşılaştırıldığında banknotlar yoluyla bulaşma olasılığının düşük olduğunu göstermektedir. Nakit paraya olan güveni artırmak için merkez bankaları aktif olarak kamuoyu ile iletişim kurarak sürekli nakit kabulüne davet etmekte ve hatta bazı durumlarda banknotları sterilize etmekte veya karantinaya almaktadır. Bazı merkez bankaları da temassız ödemeleri teşvik etmektedir.

Covid-19 sonrası süreçte, gelişmeler dijital ödemelere geçişi hızlandırabilir. Bu durum, ödeme araçlarına erişimde bir bölünmeye yol açabilir, ki bu da bankalarda hesabı olmayan ve yaşlı tüketicilere olumsuz etki edebilir. Pandemi bir taraftan nakit paranın rolünü savunanların elini güçlendirirken, aynı zamanda merkez bankası dijital para birimlerini gündeme taşımaktadır.

Merkez bankası tarafından işletilen, esnek ve erişilebilir ödeme altyapıları, perakende merkez bankası dijital para birimleri (MBDP/ *Central Bank Digital Currency*) dâhil olmak üzere hızla daha belirgin hâle gelebilir. Bu tür altyapıların, pandemi ve siber saldırılar dahil olmak üzere çok çeşitli şoklara karşı dayanıklı olması gerekecektir. Esnek MBDP ve geniş kabul görmesi muhtemel olan teknolojik seçenekler için potansiyel mimariler ortaya koyan çalışmalar yapılmaktadır. Mevcut kriz bağlamında, MBDP'nin özellikle bankada hesabı olmayanlar için erişim seçenekleri ve tüm nüfus için uygun olan temassız teknik arayüzlere izin verecek şekilde tasarlanması gerekmektedir. Pandemi bu nedenle MBDP'lerle ilgili çalışmaları daha belirgin bir şekilde gündeme taşıyabilir. Bu da farklı ödeme araçlarına erişimin değerini ve herhangi bir ödeme yönteminin çok çeşitli tehditlere karşı dirençli olması gerektiğini vurgulamaktadır.⁸

8 Raphael Auer, Giulio Cornelli and Jon Frost, “Covid-19, cash, and the future of payments,” BIS Bulletin, 3 April 2020.

3. Kripto Para Mı, Merkez Bankası Dijital Parası Mı?

Dünyada gelişen teknolojiye paralel olarak son on yılda finans alanında da dijitalleşme arttı. Başta Bitcoin olmak üzere bir çok ülkede farklı kripto paralar son yıllarda bir hayli popüler hâle geldi. Kripto para denilince akla ilk gelen marka olan Bitcoin, 2008 yılında Satoshi Nakamoto tarafından deneysel olarak başlatılmıştır. Herhangi bir merkez bankası, resmi kuruluş, vs. ile ilişkisi olmayan, ancak ülkelerin para birimleriyle alınıp satılabilen, herhangi bir üçüncü parti hizmetine aracı kurumuna gerek kalmadan transferi yapılabilen bir tür dijital para birimidir.

Davos toplantılarında ele alınan konulardan birisi de kripto paranın geleceği idi. Financial Times gazetesini referans alan bir haberde, blokzincir teknolojisinin finans kurumlarını endişelendirmesi sonucu, Davos Zirvesi'nde oturumlardan birinin de "kripto-para balonu" olacağı belirtilmekteydi.⁹ Haberde toplam piyasa hacmi 20 milyar dolardan, Ocak 2018 itibarıyla 830 milyar dolara kadar yükselen kripto para fenomeni ve bu piyasayı destekleyen blokzincir teknolojisinin "yolsuzluk", "kara para aklama aracı" gibi ithamlara karşın, artık finans kuruluşları tarafından görmezden gelinemeyeceği vurgulanmaktaydı. JPMorgan ve Citigroup gibi büyük döviz işlemleri yapan takas kurumlarının blokzincir sayesinde küçük bankalara pazar payını kaptırabileceği iddia edilmektedir.

Kripto paraların yaygınlaşmasına paralel olarak sosyal medya hizmet sağlayıcısı Facebook firması da Libra adında bir kripto parayı piyasaya sürmek için çalışma başlattı. Ancak bir çok iktisatçı buna karşı çıktı. Bunlardan birisi de eski bir IMF çalışanı olan ünlü iktisatçı Joseph Stiglitz idi. İnsanların maddi refahları konusunda Facebook'a güvenmelerinin aptallık olduğunu söyleyen Stiglitz, aylık yaklaşık 2,4 milyar aktif kullanıcısıyla ilgili çok fazla kişisel veriye sahip olan Facebook'un, her dakika insanların tutumlarını tahmin edebilecek durumda olduğunu ve insanları istismar edebileceğini belirtilmektedir.¹⁰

Sadece Facebook'un çıkaracağı Libra'ya değil genel olarak kripto paralara karşı olan Stiglitz şöyle demektedir: "İhtiyacımız olan son şey, yasadışı faaliyetleri beslemek ve suç gelirlerini aklamak için yeni bir araç, başka bir kripto para biriminin ortaya çıkmasıdır." Ancak Stiglitz'in eleştirilerine rağmen, başta bitcoin olmak üzere kripto paralar tüm dünyada giderek yaygınlaşırken, tartışmalar da artmakta ve karşı görüşler ve öneriler de ortaya çıkmaktadır. Eleştiriler sadece Stiglitz gibi ekonomistlerden değil, merkez bankalarının bankası sayılan Uluslararası Ödemeler Bankası'ndan (BIS) da gelmeye başladı. BIS'te Ödeme ve Piyasa Altyapıları Komitesi Başkanı olan Benoît Cœuré ve Piyasalar Komitesi Başkanı olan Jacqueline Loh tarafından, 13 Mart 2018 tarihli Financial Times'da "Bitcoin nakitsiz topluma cevap değil" başlığı altında bir makale yayınlandı.¹¹

9 "Davos: Blockchain artık görmezden gelinemez, NTV Haber sitesi, 2.1.2018, https://www.ntv.com.tr/teknoloji/davos-blockchain-artik-gormezen-gelinemez,zCJt_Tk5EK0-6vuhnbsaQ

10 Joseph E. Stiglitz, "Thumbs Down to Facebook's Cryptocurrency", Project Syndicate, Jul 2, 2019, <https://www.project-syndicate.org/commentary/facebook-libra-facilitates-crime-money-laundering-by-joseph-e-stiglitz-2019-07?barrier=accesspaylog>.

11 <https://www.ft.com/content/31abc532-25d0-11e8-b27e-cc62a39d57a0>. Yazı aynı zamanda BIS Review dergisinde de yayındır. Bkz. Benoît Cœuré and Jacqueline Loh, "Bitcoin not the answer to a cashless society." CPMI, Central bank speech, 13 March 2018, <https://www.bis.org/review/r180313a.htm>.

Bitcoin ve benzer kripto paralar şimdilik bir serap gibi olsa da, avuç içi bilgisayarların günümüzün akıllı telefonlarının yolunu açtığı gibi, finansal dijitalleşme konusunda erken bir değişim işareti olabilirler. Nakit, dünyanın birçok yerinde hala hüküm sürmesine rağmen sonsuza kadar kral olmayacak. Uluslararası Ödemeler Bankası tarafından yapılan yeni araştırmalar, nakit dışı ödemelerin yüzyılın başından bu yana GSYİH'ya oran olarak kabaca iki katına çıktığını göstermektedir. Bazı İskandinav ülkeleri şimdiden nakit parayı dolaşımdan kaldırmıştır. Ayrıca internet kuşağı olan günümüz gençleri (iGeneration) bir ödeme için para cüzdanından çok mobil ödeme uygulamasını kullanmaktadır. Bir sonraki kuşağın çocuklarına, banknotlar ve madeni paralar müzede sergilenen tarihi eserler gibi görünebilir.

Facebook'un kripto parası Libra güçlü bir eleştiri dalgasıyla karşı karşıya kalırken, merkez bankası dijital para birimi (MBDP) adlı yeni bir rakip, dijital para arenasına girmektedir. Bu fikir bir süredir birkaç merkez bankası tarafından tartışılrsa da, Çin merkez bankacıları tarafından yapılan son açıklamalarla daha somut hâle gelmiştir. 10 Ağustos 2019 tarihinde Çin Merkez Bankası'nın ödeme ve mutabakat bölümünden sorumlu başkan yardımcısı Mu Changchun Merkez Bankasının dijital para biriminin hazır olduğunu söyledi.¹² Würzburg Üniversitesi'nde ekonomi profesörü ve Alman Ekonomi Uzmanları Konseyi eski üyesi olan Peter Bofinger ise, merkez bankası dijital para birimlerinin kullanılmasının çok dikkatli bir şekilde ele alınması gerektiğini savunmaktadır.¹³ Bu eğilimler merkez bankalarının kendi dijital paralarını ihraç edip etmemeleri konusunda bir tartışma başlatmıştır. BIS'te bu konuyla ilgili iki komite tarafından yayınlanan merkez bankası dijital para birimleri (MBDP) ile ilgili yeni bir rapor, bu önemli tartışmayı hızlandırmıştır.

4. BIS VE Merkez Bankaları Dijital Parası (MBDP) Projesi

Merkez bankaları, finans sektörünü ve daha geniş anlamda ekonomiyi, paranın doğasını, ödeme sistemini ve finansal düzenlemeleri dönüştüren gelişmelerin merkezinde yer almaktadır. Tartışmaları yakından takip etmek ve gelişmelerin arkasında kalmamak için, BIS 2019 yılında İnovasyon Merkezini (*Innovation Hub*) kurmuştur. İnovasyon Merkezi birçok farklı kaynaktan gelen uzmanları bir araya getirerek merkez bankaları camiasında yenilikçi finansal teknoloji konusunda uluslararası işbirliğini teşvik etmeyi ve ayrıca kamu ve özel sektör arasındaki diyaloga katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.¹⁴

MBDP nedir sorusunun cevabı bizi paranın ve ödemelerin kalbine götürmektedir. Bugün, banknotlar ve madeni paralar, tüketicilerin merkez bankası parasına erişebilmelerinin tek

12 "China's central bank digital currency is ready after 5 years of development," The Block, August 10, 2019, <https://www.theblockcrypto.com/linkedin/35493/chinas-central-bank-digital-currency-is-ready-after-5-years-of-development>.

13 Peter Bofinger, "Central-bank digital currencies: proceed with caution," 29 October 2019, Social Europe, <https://www.socialeurope.eu/central-bank-digital-currencies-proceed-with-caution>.

14 Agustín Carstens, "The future of money and the payment system: what role for central banks?" Lecture by Agustín Carstens General Manager, Bank for International Settlements, Princeton University, Lecture New Jersey, 5 December 2019.

yoludur. Banka hesabınızdaki para aslında ticari bir banka tarafından sağlanır. ATM'ye gittiğinizde bankanız bu parayı nakit parayla değiştirmeyi vaat etmektedir. Ancak, faturaları çevrimiçi olarak ödediğinizde veya kredi kartınızla slip çektiğinizde, ticari banka parası kullanırsınız. Mevcut sistem kapsamında, sadece finansal kurumlar ulusal merkez bankalarındaki hesaplar aracılığıyla dijital merkez bankası parasına doğrudan erişebilmektedir. Tüketici odaklı bir MBDP bu erişimi herkesin kullanımına açacaktır. Bu, dijital olarak bilinçli tüketiciler için büyük bir adım gibi görünmese de paranın, finansal sistemin ve ekonominin rolü için geniş kapsamlı sonuçlar doğurabilir.

Örneğin, herkes için bir MBDP, müşteri mevduatı kabul eden ve ekonomiyi yönlendirmeye yardımcı olan kredileri finanse etmek için bu parayı kullanan mevcut banka modelini zora sokacaktır. Banka iş modelleri ve finansal istikrar için sonuçların dikkatle analiz edilmesi gerekecektir. Daha temel soru şu; bir MBDP'ye ihtiyacımız var mı? Ticari banka parasına dayalı olan mevcut parasal düzenlemeler halihazırda dijital olarak sağlanmakta ve giderek daha rahat, anlık ve 7/24 kullanılabilir hâle gelmektedir. Bununla birlikte, nakit kaybolduysa, bir MBDP'yi dikkate almak için daha güçlü bir durum söz konusu olacaktır. Aksi takdirde, halk tamamen ticari banka parasına bağımlı olacaktır ve kilit bir kamu malı olan para birimine güven, ticari kuruluşların kredi değerliliğine ve belirli ödeme teknolojilerine bağlı olacaktır. Bununla birlikte, elektronik ödemelerin artan popülaritesine rağmen, nakitsiz toplum aşamasına henüz gelinmemiştir. Pek çok ülkede banknot talepleri hala artmaktadır.

BIS raporuna göre, bitcoinin altında yatan blokzincir teknolojileri, üzerine inşa edilecek finansal kurumlara yönelik ikinci ve tamamlayıcı bir MBDP modelini kapsayabilir. Dijital merkez bankası parasının bu tür şifrelenmiş biçimleri, menkul kıymetler ve döviz alım satımlarını tamamlamak için gerekli olan takas ve mutabakat süreçlerinin çoğunun daha etkin hâle getirilmesine yardımcı olabilir. Bununla birlikte, şimdye kadar bu tür MBDP'lerle yapılan merkez bankası deneyleri toptan ödemeler için kesin faydalar göstermemiştir, ancak teknoloji ve tasarım hızla gelişmeye devam etmektedir. BIS'e göre, tüketiciler ve işletmeler için MBDP'lerin gerekli veya arzu edilir olup olmadığı henüz net değildir. Tartışmalar hala devam etmektedir ve bunun cevabı ülkeden ülkeye değişecektir.

Yukarda ana hatlarıyla özetlemeye çalıştığımız görüşlere bakılınca, BIS'in aslında merkez bankaları dijital para çıkarsa da perakende değil toptan dijital para çıkarmasından yana olduğu anlaşılmaktadır. Yani merkez bankalarının bankası olarak nitelendirilen BIS, bir bakıma merkez bankalarının değil, bankaların çıkarlarına öncelik vermektedir.

Perakende MBDP'ler aktif olarak gelişmeye devam etmektedir; BIS anketine katılan tüm merkez bankalarının üçte birinden fazlasının perakende bir MBDP düzenlemeyi orta vadede bir olasılık olarak gördüğü belirtilmektedir. İleriye baktığımızda, teknolojik açıdan genel sonuç şu anda zengin bir dizi teknik tasarımın dikkate alındığı ve bunların hayata geçmesi için uluslararası koordinasyona ihtiyaç olduğu görülmektedir. Kaynağı belirsiz dijital paralarla devletleri esir almak isteyen Küresel Dijital Devlet projesine karşı, merkez bankalarının ülkelerinin bağımsızlığını koruyabilecek en önemli unsurlardan biri olan Merkez Bankası Dijital Parası (MBDP) projesi bir an önce sonuca ulaştırılmalıdır.

5. Türkiye’de Kripto Para, Blokzincir ve Merkez Bankası Dijital Parasıyla İlgili Gelişmeler

Kripto para birimleri, 10 yıl içerisinde, 270 milyar doların üzerinde piyasa değerine ve günlük yaklaşık 50 milyar dolarlık işlem hacmine ulaşmış durumdadır. Dünya genelinde 2 binden fazla kripto para borsası bulunmakta ve Bitcoin cüzdanları arasında günde 300 binden fazla transfer gerçekleştirilmektedir. Türkiye’de ise 20’den fazla borsa ve 12 milyon dolar civarında bir hacim oluşmuş bulunmaktadır. Dijital para birimlerinin ticareti ve saklanması amacıyla kurulan platformların sayısı da her geçen gün artmaktadır. Türkiye’nin ilk, dünyanın ise dördüncü kripto para alım-satım platformu olan BtcTurk de bu şirketlerden biri.¹⁵

Blokzincir teknolojisi kapsamında dünyada birçok farklı senaryo üzerinde çalışılırken, Türkiye’de finans kurumları arasındaki iş akışlarında kullanılan ilk Blokzincir projesi Borsa İstanbul tarafından hayata geçirilmiştir. Borsa İstanbul bilişim teknolojileri ekibince hazırlanan söz konusu Blokzincir projesiyle Borsa İstanbul, Takas İstanbul ve Merkezi Kayıt İstanbul’un elektronik başvuruya ait müşteri veri tabanında yer alan bilgiler senkronize hâle getirilmiştir. Müşterini tanı (Know Your Customer, KYC) konseptiyle hazırlanan projede, belirtilen veri tabanına yeni müşteri bilgisi eklenmesi, mevcut bilgilerin değiştirilmesi ve doküman yönetimi Blokzincir ağı üzerinden gerçekleştirilecektir. Böylece veri tabanına bilgi girişindeki olası hataların önüne geçilerek hızlı, güvenilir ve şeffaf bir platformun oluşması sağlanacaktır.¹⁶

Türkiye bir yandan Covid 19 salgınından kaynaklanan kapanma ve talep daralması nedeniyle ortaya çıkan durgunluk ve işsizlik gibi makroekonomik sorunlarla uğraşırken, diğer yandan tüm dünyada daha çok tartışılmaya başlanan dijital para birimleri ve “blokzincir” teknolojisi alanında da önemli adımlar atmaktadır. Aslında Türkiye’de bu konuda, Covid-19 salgınından önce Merkez Bankası ve ilgili kuruluşlar tarafından hazırlık çalışmaları yapılmıştı. 23 Temmuz 2019’da Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe giren ve 2019-2023 dönemini kapsayan 11. Kalkınma Planı’nda “blokzincir tabanlı dijital merkez bankası parası” çıkarılması kararının yer alması, bu alandaki çalışmalara hız vermiştir. Kalkınma planının uygulama ayrıntılarına yer veren 2020 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programında da blokzincir tabanlı dijital merkez bankası parasının uygulamaya konulacağına dair hükümler yer almaktadır. Buna göre, Türkiye’nin dijital merkez bankası parası için ilk testlerin 2020’de yapılması öngörülmektedir.

2020 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı’nda yer alan hususlardan bazıları şunlardır:

- Uluslararası ticaret sisteminde kabul görece alternatif para ve ödeme sistemleri geliştirilmesi amacıyla ülke iş birlikleri tesis edilecek ve çalışmalar sürdürülecek.

15 “Türkiye dijital para’da atak yapıyor” Deutsche Welle Türkçe, 19.9.2019, <https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiye-dijital-parada-atak-yap%C4%B1yor/a-50498476>. 650 binin üzerinde kullanıcı olan BtcTurk şirketinin 2019 yılı içerisinde günlük ortalama işlem hacmi 35 milyon TL’nin üzerindedir.

16 “Türkiye’nin ilk finansal blockchain projesi hayata geçti,” NTV Haber Sitesi, 5.9.2019, https://www.ntv.com.tr/ekonomi/turkiyenin-ilk-finansal-blockchain-projesi-hayata-gecti,e1ARJIWkM0WFg_1a4wq6HQ

- İkili anlaşmalar yoluyla yerel para cinslerinden ticaret imkanları artırılabilecek. Bu kapsamda Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) ve Çin Merkez Bankası arasında yenilenen Para Takası Anlaşması kapsamında firmalara Çin yuanı reeskont kredisi kullandırılmasına benzer uygulamalar Türkiye ile finansal ve ticari ilişkileri yoğun olan ülkelere yayılacak.
- Hâlen bazı ülkelerle karşılıklı olarak finansal piyasalarda yerel para cinsi işlemlere başlanması, yerel kredi kartlarının kabulü ve finansal işlemlerin yerel para cinsinden gerçekleştirilmesi, bankalar arası iş birliği ve iletişimin güçlendirilmesini teminen hayata geçirilen önlemlerin diğer önde gelen ülkeler ile de geliştirilmesi için girişimde bulunulacak.
- Hedef ülke merkez bankalarıyla ödeme sistemlerinin uyumlu çalışması imkanları araştırılacak ve ticaretin güvenilirliğini güçlendirici ve hızlandırıcı önlemler alınacak. Bunun için Rusya'nın SWIFT'e alternatif mesajlaşma sistemine (SPFS) yönelik inceleme çalışmaları sürdürülerek Türkiye'de SPFS'nin kullanılmasına yönelik çalışmalar takip edilecek.
- Blokzincir tabanlı dijital merkez bankası parası uygulamaya konulacak. Bu kapsamda Anlık Ödeme Sisteminin tasarım ve yazılım geliştirme aşamaları tamamlanacak, test çalışmalarına başlanacak.
- Ödeme Hizmetleri ve Elektronik Para Kuruluşları Birliği kurulacak. Bu kapsamda ödeme hizmetleri ve elektronik para kuruluşları birliğinin kurulması kapsamında 6493 sayılı Ödeme ve Menkul Kıymet Mutabakat Sistemleri, Ödeme Hizmetleri ve Elektronik Para Kuruluşları Hakkında Kanunda değişiklik yapılması çalışmaları yürütülecek.
- Açık bankacılık hukuki altyapısını güçlendirmek amacıyla AB Ödeme Hizmetleri Direktifi 2 ile mevzuat uyumu sağlanacak. Bu kapsamda ödeme sistemlerinin gözetim ve denetimi TCMB'ye bağlanacak ve bu sistemlerin etkinliğinin artırılması için gerekli düzenlemeler yapılacaktır.
- Bankaların Bilgi Sistemleri ve Elektronik Bankacılık Hizmetleri Hakkında Yönetmelik yürürlüğe konacak. Söz konusu direktifle ilgili olarak işbirliği yapılacak kuruluşlarla birlikte Türkiye için ihtiyaç duyulan mevzuat değişikliğine ilişkin çalışma yapılacaktır.

Programda yer alan bazı maddelere ilişkin düzenleme 2019 yılı içinde yasalaşmıştır. Türkiye'nin finansal mevzuatını günümüz teknolojisi ile uyumlu hâle getirmek amacıyla, ödeme hizmetleri ve elektronik para mevzuatında değişiklik yapan 7192 sayılı Ödeme ve Menkul Kıymet Mutabakat Sistemleri, Ödeme Hizmetleri ve Elektronik Para Kuruluşları Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Torba Kanun) 22 Kasım 2019 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Kanun ile genel anlamda, ödeme ve elektronik para kuruluşlarının içinde bulunduğu sektörün hukuki zemini genişletilmiş, denetimde BDDK ve TCMB arasındaki ikili yapıya son verilmiş, Ödeme ve Elektronik Para Kuruluşları Birliği'nin (Birlik) kurulması öngörülmüş ve mevzuatımızın Avrupa Birliği standartları ile uyumlu olması sağlanmıştır.

Kamu ve özel kurum/kuruluşların ihtiyaçlarına istinaden, blokzincir teknolojilerinin altyapısı, kurulumu, güvenlik ve mahremiyet analizi, iş modelleri, kitle fonlama yaklaşımları ve muhtelif teknik detayları üzerine Ar-Ge faaliyetlerini gerçekleştirmek üzere, TÜBİTAK BİL-GEM'in bünyesinde Ulusal Elektronik ve Kriptoloji Araştırma Enstitüsü (UEKAE) tarafından Blokzincir Araştırma Laboratuvarı (BZLab) kurulmuştur. BİLGEM, kamu ve özel kurum/kuruluşlar ve akademisyenlerle işbirliği yaparak, güven merkezleri içeren yapılarıdaki güven merkezlerini dağıtarak daha verimli ve şeffaf yapıların kurulması için blok zincir tabanlı tasarım ve geliştirme çözümleri sunmaktadır.

Öte yandan, Hazine ve Maliye Bakanlığı, Sermaye Piyasası Kurulu, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu ve T.C. Merkez Bankası (TCMB) yetkililerinden oluşan Finansal Teknolojiler (FinTek) Daimî Alt Çalışma Grubu, 23 Mart 2019 tarihinde TCMB ev sahipliğinde bir çalıştay düzenlenmiştir.

6. Uluslararası Para Sistemi ve Kurumlar İçin Reform Önerileri

Dünyada ve Türkiye'de dijital finans ve para ile ilgili yaşanan gelişmelerin ardından çözüm önerilerini tartışmadan önce geçmişten günümüze reform çabaları ve bu çerçevede bugünkü önerilerle ilişkisini ele almak yararlı olacaktır.

İkinci Dünya Savaşının ardından IMF ve Dünya Bankasının kurulmasıyla başlayan Bretton Woods Sistemi'nin 1973 yılında resmen de yıkılmasıyla, doların altına bağıllığı sona ermiş ve serbest kur sistemine geçilmiştir. Bu süreçte sermayenin serbest dolaşımı üzerindeki engeller azalmış, finansal serbestlik artmış ve sonuçta kur riski ortaya çıkmıştır. Bretton Woods Sistemi'nin yıkılmasından önce sistemin sorunlarına işaret eden Belçikalı iktisatçı Robert Triffin'e göre ABD'nin sahip olduğu ödemeler dengesi açıklarını kapatmaya çalışması, dünyada likidite sıkışıklığına ve dünya ekonomisinde deflasyonist baskılara yol açmaktaydı. Bu durum iktisat yazınında Triffin İkilemi (*Triffin Dilemma*) olarak anılmaktadır. ABD eğer bu açığı kapatamazsa, sistemin öngörmüş olduğu doların altına çevrilebilmesi taahhüdünü yerine getiremeyeceği ve bir güven krizinin ortaya çıkacağı öngörülmekteydi. Bu nedenle, sistemin uzun dönemde ayakta kalması imkansızdı ve güven sorunu nedeniyle sistem çökecekti.¹⁷

Nitekim başta Fransa olmak üzere bazı ülkeler dolarları verip karşılığında altınlarını isteyince ABD sistemi 1971 yılında durdurdu. Triffin, sorunun çözümü için bugün de farklı şekilde tartışılan bir öneri getirmişti. IMF'nin kendi para birimini yaratarak, ülkelerin uluslararası rezervlerini dolar yerine bu para birimi cinsinden tutmasına yönelik bir öneride bulunmuştu. Buna göre IMF, Dünya Merkez Bankasına dönüştürülecek ve böylece Keynes'in Bretton Woods Konferansı sırasında teklif ettiği, fakat kabul ettiremediği önerinin hayata geçirilmesi gerçekleşmiş olacaktı. Aslında bu kapsamda IMF 1969'da sabit döviz kuru sistemini desteklemek için SDR yani Özel Çekme Hakları (*Special Drawing Right*) adlı

17 Mundell, R., (2003). The international monetary system and the case for a world currency", Leon Kozminski Academy of Entrepreneurship and Management (WSPiZ) and TIGER Distinguished Lectures Series. n.12, Warsaw, 23 October, 1-35. ss.

uluslararası bir rezerv para birimini hayata geçirdi. Ancak bu süreçte yaşanan petrol krizlerinin de etkisiyle SDR etkili olmadı.

Triffin'in tespitlerine belli ölçüde katılan Stiglitz de küresel finansal sistemdeki başarısızlığın temelinde dolara dayalı rezerv sisteminin yattığını belirtmekte ve bu sistemin sürdürülebilmesi için ABD'nin sürekli cari açık vermesi gerektiğini ifade etmektedir. Stiglitz, çözüm olarak Keynes'in "küresel dolar" dediği, yani daha bilinen adıyla SDR'nin yeni küresel para olarak kullanılmasını önermektedir. Ülkeler SDR'leri rezerv olarak kullanabileceği gibi, bunları diğer uluslararası rezerv paralarla değiştirebilirler. Sistem gelişmiş ülkeler arasında tam bir uzlaşa sağlanmaksızın bile uygulanabilir. En gelişmiş ülkelerin yeni SDR'yi bir tür küresel para olarak kabul etmesi yeterlidir.¹⁸

Para sisteminde değişiklik konusunda SDR lehinde bir diğer öneri de Çin Merkez Bankası Başkanı Zhou Xiaochuan tarafından 2009 yılında gündeme getirilmiştir. Mevcut dolara dayalı parasal sistemi eleştirerek, 2008-2009 krizinin başlamasını ve dünyaya yayılmasını bugünkü uluslararası parasal sistemin doğasındaki kırılganlık ve sistemik risklerin yansımaları olarak değerlendiren Xiaochuan, 1969 yılında IMF tarafından sabit döviz kuru rejimini desteklemek amacıyla ortaya çıkarılan ve 1970'lerde önemini kaybeden SDR'nin rolünün artırılmasını önermektedir. Bu öneri, SDR'nin değerini belirleyen ve Dolar, Euro, Yen ve Sterlinden oluşan para sepetinin bütün büyük ekonomilerin paralarını da içine alarak genişletilmesini, SDR ve diğer paralar arasında bir mutabakat sisteminin kurulmasını ve böylece SDR'nin uluslararası ticarete ve finansal işlemlerde kullanılabilmesini gerektirmektedir.¹⁹

Konu ile ilgili literatür incelendiğinde, dünya parasının herhangi bir ülke tarafından basılmayan, uluslararası bir kurumun denetiminde ve değeri dört veya beş paranın oluşturduğu bir sepet tarafından belirlenen para özelliklerine sahip olması gerektiğine ilişkin önerilerde bulunulduğu görülmektedir. Günümüzde bu özelliklere sahip tek alternatif ise SDR'dir. Nitekim, SDR temelli bir paranın yaratılması, 2008-2009 krizinden sonra Rusya ve Çin tarafından da gündeme getirilmiştir. ABD'nin büyük cari açıkları nedeniyle doların değerinin düşmesi endişesi, bu ülkeleri çözüm için bir yandan dünya parası gibi alternatif önerilere yöneltirken, diğer yandan da rezerv para çeşitlendirmesi arayışına itmektedir.²⁰

7. IMF Coin veya SDR Dünyanın Yeni Rezerv Parası Olabilir Mi?

Avrupa Komisyonu 2008 krizinden sonra uluslararası para sistemi reformu ile ilgili bir rapor hazırlamıştır.²¹ Raporun ana konusu, uluslararası para sisteminin gelecekteki evrimi

18 Stiglitz, J., (2003), Dealing with debt how to reform the global financial system. Harvard International Review, 25 (1), 54-58.

19 Anderlini, J., (2009). China calls for new reserve currency. Financial Times, 23 March 2009. http://www.ft.com/cms/s/0/7851925a17a211de8c9d0000779fd2ac.html?ncklick_ch...&ncklick_check=1

20 İbrahim Al, Uluslararası Parasal Sistemde Alternatif Arayışlar: Dünya Parasının Uygulanabilirliği, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Nisan 2011, Sayı: 29, s.131-142.

21 Angeloni, I., Bénassy-Quéré, A., Carton, B., Darvas, Z., Destais, C., Pisani-Ferry, J., Sapir, A., and Vallée, S., Global Currencies of Tomorrow: A European Perspective. European Commission, Economic Papers: 444, July 2011. https://ec.europa.eu/economy_finance/publications/economic_paper/2011/pdf/ecp444_en.pdf.

için senaryolar tanımlamak ve değerlendirmektir. 10-15 yıllık bir ufku göz önünde bulundurarak, aşağıdaki hususları vurgulayan üç senaryo öngörülmektedir:

- Artan reformlar yoluyla mevcut sistemi onarmak ve iyileştirmek;
- Üç (üç kutuplu) veya iki (iki kutuplu) uluslararası para birimi etrafında yapılandırılmış çok kutuplu bir sisteme doğru ilerlemek;
- Çok taraflı kurallara ve mekanizmalara dayalı olarak güçlendirilmiş bir uluslararası para düzeni oluşturulması.

İlk senaryo, hem iç politikalar hem de uluslararası koordinasyon açısından en az çaba gerektiren senaryodur. Bu nedenle kısa vadede en muhtemel olanıdır. Sonucusu, hem iç politikalar hem de uluslararası koordinasyon açısından en çok çaba gerektiren senaryodur, dolayısıyla en az muhtemel olan senaryodur - en azından, öncelikleri yeniden gözden geçirmeye yol açacak bir tartışmaya neden olabilir. İkinci senaryo, uluslararası işbirliği yerine piyasa güçlerine ve iç politikalara dayanmaktadır. Kısa vadede olasılığı düşüktür, ancak 10-15 yıllık ufukta önemlidir.

Üç senaryoyu verimlilik, istikrar ve eşitlik kriterleri temelinde değerlendirerek birbiriyle karşılaştıran yazarlar, senaryoların fizibilitesinin, en azından kısa vadede, arzu edilebilirlikleri ile negatif ilişki içinde oldukları sonucuna varmaktadırlar. Çok kutuplu ve çok taraflı senaryoların her ikisini de "onarım ve iyileştirme" senaryosundan daha üstün olarak değerlendiren yazarlar, ancak artıları ve eksilerinin farklı kriterlere göre değişebileceğini ifade etmekte ve bu senaryoları daha az muhtemel görmektedirler.

Raporda genel olarak, çok kutuplu senaryo; üzerinde durulması gereken en ilginç ve dünya ekonomisindeki yapısal değişikliklere ve dolayısıyla bu raporun başlığına en uygun senaryo olarak kabul edilmektedir. Politikanın da bu hususta adımlar atarak - örneğin, öngörüldüğü gibi Yuan'ın SDR sepetine dahil edilmesi - ancak daha da önemlisi, ulusal veya bölgesel düzeydeki reformlar yoluyla hazırlık yaparak bu perspektifi dikkate alması gerektiği raporda vurgulanmaktadır.

Avrupa Komisyonunun senaryolarını da içeren daha güncel bir çalışmada ise; küresel finansal ve ekonomik düzenin yeniden yapılandırılmasında dört ana yol, yani uluslararası para sisteminin yeniden temellenmesi, gelişmekte olan ekonomilerin küresel yönetimdeki rolünün, Özel Çekme Haklarının güçlendirilmesi ve altın standardının restorasyonu göz önünde bulundurulmaktadır.²² Uluslararası para sisteminin evrimi için "onar ve iyileştir" senaryosu, çok kutuplu / iki kutuplu senaryo ve yenilenmiş çok taraflı senaryo gibi üç senaryoyu değerlendiren bu çalışmada da çok kutuplu senaryo orta vadede en olası senaryo olarak görülmekte ve bu ihtimalin eşit olmayan çoklu uluslararası para sistemi olasılığından bahseden daha yeni değerlendirmelerle doğrulandığı belirtilmektedir.²³

22 Adrian Pop, Scenarios For The Future Of The International Monetary System, Knowledge Horizons – Economics, Volume 8, No. 1, 2016, pp. 80–83. Pro Universitaria. https://orizonturi.ucdc.ro/arhiva/khe-vol8-nr1-2016/14.%20Adrian_Pop.PDF

23 Chey, H-K. "Theories of International Currencies and the Future of the World Monetary Order". International Studies Review, 14 (1), March 2012, pp. 51-77.

Her iki çalışmada da yer alan üçüncü yol, dayandığı para birimleri sepetine tüm büyük ekonomileri dahil etmek suretiyle genişleterek SDR'nin güçlendirilmesine odaklanmaktadır. 2 Nisan 2009'daki G20 Londra zirvesinden hemen önce, Çin Merkez Bankası başkanı, ABD dolarının dünya rezerv para birimi rolünün yerini SDR'nin alması için ilk geçici planı önermişti. Buna göre; SDR değerlemesinin temelini oluşturan para birimleri sepetine tüm büyük ekonomileri dahil etmek ve SDR ile diğer para birimleri arasında uluslararası ticaret ve finansal işlemlerde kullanılabilmesi için bir mutabakat sistemi kurulması önerilmişti.²⁴

Bu önerinin sorunlu yönü, bu yeni SDR'nin IMF üye ülkelerinin mevcut kota paylarına göre dağıtılmasını öngörmesidir. Sonuç olarak, IMF'den büyük ölçüde likidite desteğine ihtiyaç duyan gelişmekte olan ve geçiş ekonomileri yüzde 37'den az, düşük gelirli ülkeler yüzde 8'den az pay alırken, likidite desteğine ihtiyaç duymayan G7 ülkeleri yüzde 45'in üzerinde pay alacaktır. Bu nedenle, SDR'leri küresel bir rezerv para birimi haline getirmeye yönelik uluslararası para ve finansal sistem reformlarının SDR tahsisleri ve dünya rezerv para birimi haline gelmek için oluşturulması gereken SDR miktarını ele alması gerekecektir. Bu çerçevede gereken yedek SDR miktarının 3 trilyon olması gerektiği belirtilmektedir. İlk olarak akla gelen çözüm, 1970'lerin sonlarında tartışılan, merkez bankalarının dolarlarını SDR'lere dönüştürme imkânı yaratmak için IMF nezdinde SDR cinsinden bir ikame hesabı oluşturmaktır. Daha pratik bir yaklaşım olarak ise, hem BRICS ülkelerinin paralarının hem de alüminyum, demir, altın veya ham petrolün evrimini yansıtan para birimlerinin mevcut SDR sepetine dahil edilmesi önerilmektedir.²⁵

SDR'nin güçlendirilmesi süreci, IMF'nin Temmuz 2009'daki bazı gelişmekte olan ekonomilerden (Brezilya, Çin ve Rusya) kaynak çekmek amacıyla SDR cinsinden menkul kıymetler ihraç edilmesine yönelik kararıyla başlamış, sonra da kademeli olarak ama istikrarlı bir şekilde geliştirilmiştir. Bu süreç, Nisan 2011'deki Washington zirvesinde "SDR'nin bileşimini genişletmek için ölçütlere dayalı bir yol" üzerinde çalışma kararı alan G20 ülkelerinin, Kasım 2011'deki Cannes zirvesinde SDR para sepetini gözden geçirmeye karar vermesiyle devam etmiştir. 1 Ekim 2016 Çin yuanının SDR para sepetine beşinci para birimi olarak eklenmesi, SDR'nin gelecekte küresel bir rezerv para birimi veya fiili bir dünya parası rolünü oynayabilme ihtimali birkaç yıl öncesine göre daha makul görünmektedir.²⁶

SDR'nin güçlendirilmesi ile ilgili öneriler Covid-19 kriziyle birlikte yeniden tartışılmaya başlandı. 2020 Mart ayında ABD'li düşünce kuruluşu Brookings Institution ekonomistleri, IMF'nin finansal krizin dünya çapında yayılmasını önlemek için SDR'yi bir araç olarak kullanmayı önerdiler. Önerinin özü, IMF üyelerinin, koronavirüs pandemisinin yarattığı krize küresel yanıtın bir parçası olarak en az 500 milyar dolar eşdeğerinde kota tahsisini kabul etmesiydi. Ancak bu teklif IMF'nin kota sistemi nedeniyle eleştiriler aldı. Teklif sahipleri eleştirileri haklı bulmakla birlikte yine de az da olsa ilave rezerv imkânı sağlayacağı için

24 Pettis, M. The G20 Meetings: No Common Framework, No Consensus. Policy Brief 79, May 2009, Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, p.3.

25 Helmut Reisen, Towards a new reserve currency system?, OECD Observer No 274, October 2009, OECD Development Centre. https://oecdobserver.org/news/archivestory.php/aid/3075/Towards_a_new_reserve_currency_system_.html

26 Grevi, G. The G20 after Cannes: An identity crisis, FRIDE Policy Brief No. 105, November 2011, Madrid: FRIDE.

yeni SDR ihracının faydalı olacağını, bu durumun kota sisteminin bir sonucu olduğunu ifade etmektedirler. Çünkü kota paylarına göre yapılacak bir tahsis durumunda asıl kaynak ihtiyacı içinde olan gelişmekte olan ülkeler ile gelişen piyasa ülkelerinden çok gelişmiş ülkeler olan bundan faydalanacaktır. Bu şartlarda bile olsa yeni kota tahsisinin en az yüzde 85 oy çoğunluğuyla kabul edilmesi gerektiği, bunun da ABD ve Avrupa ülkelerinin desteğini almak anlamına geleceği de unutulmamalıdır.

IMF’de çok taraflı bir swap (takas) tesisi önerilen çalışmada, G-20 Seçkin Kişiler Grubu ve IMF personeli tarafından benzer önerilerin yapıldığı ifade edilmektedir. SDR tahsisi ile finanse edilebilecek böyle bir swap kolaylığının oluşturulması, yine tahsislerini kullanmayan ülkelerin bu tür bir kolaylığı finanse etmek için fonları IMF’ye sunması önerilmektedir. Ancak, benzer bir teklifin 2017 yılında IMF’deki alacaklı ülkelerin azınlığı tarafından reddedildiği de not edilmektedir.²⁷

Kısacası, yaptıkları tekliflerin sakıncalı taraflarının kendileri de farkındadırlar. Yani IMF’nin kota sistemi değişmeden ve kurumsal yapısı değiştirilmeden bu sorunlara çözüm bulmak mümkün değildir. Covid-19 krizi nedeniyle 1 trilyon dolar civarında kaynak ayırdığını söyleyen IMF 2020 Mayıs ayı ortası itibarıyla 50 civarında ülkeye toplam sağladığı kaynak miktarı ancak 20,4 milyar dolardır.²⁸ Bu ülkelere bu kaynakları aktarırken hiç alakası olmayan konularda tavizler ve taahhütler talep ettiği de medyada yer almaktadır.

Sonuç olarak SDR’nin yeni bir uluslararası rezerv para birimi olması önerisi dikkatle değerlendirilmelidir. IMF’nin yapısı ve kota sistemi değiştirilmeden yapılacak değişiklikler kalıcı bir çözüm sağlamayacaktır. Çünkü halihazırda yaratılacak ilave SDR’den ortaya çıkacak senyora gelirinden yine yüksek kota payıyla ABD ve gelişmiş Avrupa ülkeleri yararlanaacaktır. SDR’nin bugünkü haliyle rezerv para haline gelmesi yine dolar hakimiyetini tahkim etmekten başka işe yaramayacaktır.

IMF eski Başkanı Christine Lagarde, 2017’de İngiltere Merkez Bankası’nın bir forumunda, yeni dünyanın parasının dijital SDR olabileceğini söylemişti. The Wall Street Journal gazetesinde “Bitcoin’i unutun IMFCoin’i duydunuz mu?” başlığı ile yer alan habere göre Christine Lagarde, yaptığı konuşmada IMF’nin para birimi olarak da bilinen SDR’ın gelecekte üstlenebileceği dijital rolüne değindi.²⁹

Şimdi Covid-19 salgını ile birlikte bu projeye hız verildiği görülmektedir. Finansal piramidin en tepesinde oturan SDR’nin altında ise IMF’e üye ülkelerin merkez bankalarının kendi kripto paralarının yer alması öngörülmektedir. Buna ister medyada yer aldığı şekliye IMFCoin ya da SDRCoin diyelim, ister dijital SDR diyelim, tıpkı bugünkü ABD Doları gibi herhangi bir limit olmadan sıfır maliyetle ihraç edilebilecek ve borç ve faiz karşılığı üretilecektir. Uluslararası para sisteminde ve IMF’de bir reform gerçekleşmeden böyle bir

27 Kevin P. Gallagher, José Antonio Ocampo, and Ulrich Volz, IMF Special Drawing Rights: A key tool for attacking a COVID-19 financial fallout in developing countries, March 26, 2020, Brookings Institution, Future Development. <https://www.brookings.edu/blog/future-development/2020/03/26/imf-special-drawing-rights-a-key-tool-for-attacking-a-covid-19-financial-fallout-in-developing-countries/>

28 Ülkeler ve sağlanan kolaylıklarla ilgili ayrıntılı bilgi için IMF web sitesine bakınız. <https://www.imf.org/en/Topics/imf-and-covid19/COVID-Lending-Tracker>

29 “IMFCoin: Dünyanın yeni para birimi mi oluyor?” 06.10.2017, hürriyet.com.tr.

dijital para ihraç edilmesi durumunda yine küresel finansal elitler dünyayı kontrol edebilir. Dolayısıyla BIS'in MBDP projesinin ve IMF'nin dijital SDR projesinin yakından takibi yapılmalı ve milli ve perakende merkez bankası parasını ihraç edebilmek için aynı fikirde olan ülkelerle de işbirliği için çalışmalara bir an önce başlanmalıdır.

Sonuç ve Öneriler

21. yüzyılda yaşanan teknolojik, finansal ve ekonomik gelişmeler, son yıllarda daha belirgin hâle gelen güç mücadeleleri ve buna bağlı kur ve ticaret savaşları dikkate alınınca yeni bir düzen arayışının somutlaştığı görülmektedir. Bu arayış, hatta düzeni değiştirmeye yönelik çalışmalar Covid-19 süreciyle birlikte hızlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Bretton Woods sözleşmesiyle kurulan ve küçük bir küresel azınlığın çıkarına olan mevcut dünya parasal sistemi değişmedikçe hakimiyet kavgasının devam edeceği anlaşılmaktadır. Altınla bağlantısı kesildikten sonra, hiçbir kıymete bağlı olmadan karşılıksız basılan dolar ile faize dayalı mevcut para sistemi, baş döndürücü bir hızla gelişen yapay zekâ ve büyük veri gibi bilişim teknolojileri ile birleşirse dünyada dijital bir düzen ve hatta dijital diktatörlük başlayabilecektir. Artık savaşlar toprak için değil veri ve insan kontrolü için yapılacaktır. Sistemi dönüştüreceğiz derken, beynimizi ve paramızı dijitalleştirerek dijital dünya düzeni kurmak ve böylece dünyayı kontrol etmek isteyenlerin tuzağına düşmemeliyiz. Beynimiz "hacklenip," paramız dijital hâle getirilip, üstelik bu parayı yaratma yetkisi bir de özel şirketlere verilirse, işte o zaman neyi tüketeceğimize, neyi satın alacağımıza, neye yatırım yapacağımıza da birileri bizim adımıza karar verecektir. Ya da bizi etkileyerek kendimizin karar verdiğini sanmamızı sağlayacaktır.

Bu küresel elitlere teslim olmamak ve ülkemizin 21. yüzyılda önce lider ülke sonra süper güç olmasını sağlamak için, bilişim teknolojilerine öncelik vererek yapay zekâ, büyük veri ve blokzincir alanlarında çalışmalara yoğunlaşmalı ve kendi dijital paramızı yaratmalıyız. Türkiye, bu çalışmalara paralel olarak önümüzdeki süreçte uluslararası arenada siyasî alanda olduğu gibi ekonomik ve parasal işbirliğinin sağlanması için inisiyatif almalıdır.

Uluslararası rezerv para olarak doların ABD'ye kazandırdığı senyoraj geliri ve hegemonik güç karşısında Rusya, Çin, Hindistan, Brezilya gibi BRICS ülkeleri ile Türkiye gibi gelişen ülkelerin ABD dolarına bir alternatif rezerv para birimi ve yeni bir parasal sistem için işbirliği yapmaları gerekecektir. Çözüm olarak uluslararası çevrelerde tartışılan ve sunulan önerilerin hangisi neyi amaçlamaktadır? Örneğin BIS'in üzerinde çalıştığı MBDP veya IMF Coin ya da SDR'nin yeni versiyonu bir uluslararası rezerv para olabilir mi? Doların uluslararası rezerv para statüsü sonra erdiğinde bu boşluk nasıl doldurulacaktır?

BIS'in çalışmaları ve yetkililerin konuşmaları dikkatle incelendiğinde, aslında merkez bankalarının perakende dijital paradan uzak tutmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Zaten BIS de IMF ve Dünya Bankası gibi İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşturulan dolar hakimiyetine dayalı düzenin kurumlarından biridir. Bu kapsamda IMF ve BIS'in yapısında da önemli reformlar gerçekleştirilmelidir. Türkiye hem BM'nin yapısında hem de uluslararası parasal ve finansal sistemde gerçekleştirilecek reformlar için inisiyatif almalıdır. Daha adil ve insani

bir dünya için ulus devletlerin söz sahibi olacağı, neo-liberal kapitalist düzenin yerine reel ekonominin ve üretimin, gelirin adaletli bölüşümünün hâkim olacağı yeni bir düzen tesis edilmelidir.

Covid-19 ile ilgili tartışmaları kapağına taşıyan The Economist dergisinin sembolik olarak ortaya koymuş olduğu ve önceki bölümlerde değindiğimiz “Wall Street” (küresel finans elitleri) ile “Main Street” (reel ekonominin üretici şirketleri) arasında olduğu anlatılan güçler savaşının daha da sertleşeceği anlaşılmaktadır. Zaten mücadelenin karşı tarafını temsil eden Der Spiegel dergisinin Çin’i suçlayarak tarafları açık etmesi de bu kanaatimizi güçlendirmektedir.

Peki bu hakimiyet mücadelesi devam ederken, ABD merkez bankası FED’in trilyonlarca dolar basması kimin işine yaramaktadır? Piyasayı canlandırmak amacıyla açıklanan paketin ne kadarı küçük ve orta boy işletmelere gitmekte, ne kadarı küresel elitin sıkıntıya giren şirketlerine, ne kadarı Avrupa ülkelerine gitmektedir? FED’in bu kadar dolar basması ABD ekonomisi için iyi midir? Daha açık soralım: yıllardır hâkim olan para teorilerine göre, bu kadar dolar basılınca doların değer kaybetmesi gerekirken doların sadece TL karşısında değil, tüm dünya paralarına karşı değer kazanmasını nasıl izah edebiliriz? Soruyu başka bir şekilde de sorabiliriz: madem doların değer kazanması sorun değil, neden Trump Çin’e karşı ticaret ve kur savaşı başlatmıştı? ABD-Çin kur ve ticaret savaşının temelinde Çin’in yuanın değerini düşük tutması ve bu nedenle ABD’nin ticaret açığı vermesi yok muydu? Bu çelişkili durum Covid-19 süreci sonrasında yaşanması muhtemel güç mücadelelerine ışık tutmakta ve “uzun vadede acaba ABD ve Başkan Trump küreselcilerin kontrolünde sıkıntıya mı düşürülmeye çalışıyor?” sorusunu akıllara getirmektedir.

Aslında bu mücadelenin arka planı ile ilgili olarak birkaç ay önce yayınlanan bir çalışmamda şu tespitlerde bulunmuştum: “Çok eski tarihlerden beri yapılan ticaret sonuçta para ile yapılmaktadır, rezerv para birimi ise ABD dolarıdır. Ticaret ve kur savaşlarının arka planında doların rezerv para olması ve dünya hâkimiyeti kavgası yatmaktadır. 2008-2009 krizinin ardından kur savaşları şeklinde başlayan, Trump’ın başkan olmasıyla birlikte ABD’nin başta Çin olmak üzere bazı ülkelere yaptırımları ile alevlenen ticaret savaşlarının tek nedeni ticaret açıklarının kapanması değil, aynı zamanda yeni dünya düzeninde jeopolitik hâkimiyeti koruma kaygısıdır.” Kısa dönemde tek bir rezerv para birimi olmayacak olsa da yeni bir çok kutuplu finansal sistem ve SDR’ye benzeyen yeni bir rezerv para olacağını öngörmüş ve bu SDR benzeri yeni para biriminin sadece BRICS ülkelerinin paralarını değil G-20 ülkelerinin paralarını da içerebileceğini ifade etmişim.³⁰

Sonuç olarak, bu süreç dikkatle izlenmeli ve dinamik çözüm önerileri üzerinde çalışılmalıdır. Kur ve ticaret savaşları sürecinde olduğu gibi, Covid-19 sonrasında yaşanacakların da bir hakimiyet mücadelesi olduğu dikkate alınarak adil bir uluslararası parasal ve finansal sistemin tesisi için Türkiye inisiyatif almalıdır. Çözüm IMFCoin veya mevcut kota yöntemiyle IMF’nin SDR’sinin dijital paraya dönüştürülmesi değil, ulus devletlerin söz sahibi

30 Mehmet Günel, *Ticaret ve Kur Savaşlarının Ekonomi Politikası: Çok Kutuplu Yeni Finansal Sistem Arayışları*, Ticaret ve Kur Savaşları: Küresel Ekonomi Politikası Yansımaları, Ed. Murat Çetinkaya ve Gönül Muratoğlu içinde, Gazi Kitabevi, Aralık 2019, Ankara.

olacağı, ulusal merkez bankalarının kendi dijital paralarını çıkardığı, şimdiki gibi beş ülkenin değil G20 ülkelerinin paralarından oluşan ve ağırlıkları da objektif kriterlere göre adil bir şekilde belirlenen, gösterge niteliğinde bir Dünya Çekme Hakları (WDR) oluşturulmalıdır. Tabii ki bu kapsamda önce IMF'nin kota sistemi değiştirilip tüm ülkelerin söz sahibi olacağı adil ve demokratik bir yapıya kavuşturulması için ciddi bir reform yapılmalıdır.

Gerekli kararlılığa ve insan kaynaklarına sahip olan Türkiye, dijital alanda yapacağı atılımlar ve AR-GE çalışmalarıyla bu dönüşüm sürecinde üzerine düşeni yapabilecek güçtedir. Kendi tarihimizin ve tarihin dönüm noktasındaki sorumluluğumuzun farkında olursak dijital çağın gereklerini yerine getirerek, ülkeler arası işbirliğini artırıp ulus devletlerin ve üretimin ön plana çıkacağı yeni bir düzenin tesisine katkıda bulunabiliriz.

Tarihî gücümüze ilişkin olarak, hem dijitalleşme hem de parasal kurumlarla ilgili tarihimizden iki örneği dikkatinize sunarak yazımı tamamlamak istiyorum. Birincisi, çağ açıp kapatan Fatih Sultan Mehmet tarafından kurulan, mal varlığı tamamen veya bir kısmen nakit olarak vakfedilmiş olan ve bugünkü anlamda yatırım fonları gibi bir fonksiyon üstlenmiş olan para vakıflarıdır. İkinci örnek ise 10 liralık banknotlarımızın üzerinde resmi ve teorisi yer alan ve 1958 yılında şimdi yapay zekayla ilgili bir kavram olan makinelerin öğrenmesi konusunda "makinelere öğrenebilir mi?" adıyla makale yazan ve ders anlatan bilim insanı Cahit Arf'tır. Biz bu dönüşüm sürecinden güçlenerek çıkabilecek ve 21. yüzyılda daha adil ve insanî bir düzenin tesisine katkıda bulunabilecek bir milletiz.